

УДК 376.64

*Грицанюк В. В.,
к. політ. н., доцент
кафедри гуманітарних дисциплін
та соціальної роботи,
Львівський державний
університет безпеки
життєдіяльності
(Львів, Україна)*

НАСТАВНИЦТВО ЯК ФОРМА ПІДГОТОВКИ ДІТЕЙ-СИРІТ ДО САМОСТІЙНОГО ЖИТТЯ

Розкрито зміст поняття “наставництво” та принципи його реалізації в соціальній роботі. Охарактеризовано напрями роботи наставників із дітьми-сиротами. Значну увагу при викладі основного матеріалу статті зосереджено на компетентностях наставника. Проаналізовано у чому заключається зміст таких компетентностей наставника як життєва, професійна, соціальна, комунікативна та культурна компетентність. Зроблено висновки, що тільки збалансоване володіння наставником кожною з компетентностей забезпечує якість і тривалість стосунків у парі.

Окреслено переваги та недоліки впровадження офіційного інституту наставництва в Україні. Обґрунтовано, що наставництво є оптимальною формою підготовки дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, до самостійного життя в період деінституціалізації.

Ключові слова: *дитина-сирота, наставництво, наставник, деінституціалізація, життєва компетентність, професійна компетентність, соціальна компетентність, комунікативна компетентність, культурна компетентність.*

Раскрыто содержание понятия “наставничество” и принципы его реализации в социальной работе. Охарактеризованы направления работы наставников с детьми-сиротами. Значительное внимание при изложении основного материала статьи сосредоточено на компетентностях наставника. Проанализировано в чем заключается содержание таких компетенций наставника как жизненная, профессиональная, социальная, коммуникативная и культурная компетентность. Сделаны выводы, что только сбалансированное владение наставником каждой из компетенций обеспечивает качество и продолжительность отношений в паре.

Определены преимущества и недостатки внедрения официального института наставничества в Украине. Обосновано, что наставничество является оптимальной формой подготовки детей-сирот и детей, лишенных родительской опеки, к самостоятельной жизни в период деинституционализации.

Ключевые слова: *ребенок-сирота, наставничество, наставник, деинституционализация, жизненная компетентность, профессиональная компетентность, социальная компетентность, коммуникативная компетентность, культурная компетентность.*

The content of the concept of “mentoring” and the principles of its implementation in social work. The characteristic lines of mentors with orphans. Considerable attention at the main material article focuses disclosure competencies mentor. The analysis consists in what the content of such competencies as life coach, professional, social, communicative and cultural competence. The conclusion is that only a balanced ownership mentor each of the competencies ensures the quality and duration of the relationship in a pair.

Outlined advantages and disadvantages of introducing formal mentoring institution in Ukraine. Proved that mentoring is the best form of training for orphans and children deprived of parental care for independent living in the period of de-institutionalization.

Keywords: *orphans, mentoring, mentor, deinstitutionalization period, life, professional, social, communicative and cultural competence.*

Постановка проблеми. Проблеми соціалізації дітей, які виховуються в інтернатних закладах, останнім часом активно обговорюються як на державному рівні, так і в місцевих громадах. Підставою для уваги громадськості стали прийняті восени зміни до Закону України “Про

забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування” щодо наставництва. Власне в Законі зазначено, що проживання в інтернатному закладі наносить не виправдану шкоду емоційно-психологічному стану дитини. Такі діти виростають не підготовленими до життя поза межами закладу і виходять у доросле життя, не маючи необхідних соціальних вмінь і навичок [1]. Адже тільки в родині дитина може повноцінно розвиватися. І якщо діти до 10 років ще мають шансів отримати повноцінну сім'ю, то у підлітків такі шанси падають до нуля. Саме наставництво стало альтернативою для таких дітей оволодіти зразками поведінки в сім'ї, навчитися самостійно вирішувати соціальні, правові, побутові, психологічні проблеми.

Окрім того, впровадження інституту наставництва на державному рівні має ще ряд переваг, це: активізація роботи соціальних служб; привернення уваги активної молоді, представників бізнесу, журналістів до проблем дітей і пошук реальних методів допомоги їм; розкриття системних порушень прав дітей в установах; знайдення серед наставників потенційних усиновителів [2].

Проблемою наставництва як форми соціальної адаптації займалися багато вчених, такі як Б. Бозман, М. Фархан, Н. Гаврилів, Н. Ковалєва, І. Деткова. Як актуальну технологію соціальної роботи постінтернатного супроводу дітей-сиріт та історичні аспекти становлення інституту наставництва досліджували у своїх працях Е. Алтинцева, О. Байдарова, З. Бонданенко, І. Баранова, Н. Залигіна та ін.

Метою даної статті є висвітлення того, якими якостями, навичками та компетентностями має володіти наставник, щоб стати для дитини справжнім другом і взірцем для наслідування.

Виклад основного матеріалу дослідження. У статті 17 п. 1 Закону України “Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування” наголошено, що наставництво здійснюється виключно в інтересах дітей, зокрема визначено, що наставництво спрямоване на розвиток здібностей дитини, реалізацію її інтересів у професійному самовизначенні; надання дитині доступної інформації про її права та обов'язки; формування у дитини практичних навичок, спрямованих на адаптацію її до самостійного життя, зокрема, щодо вирішення побутових питань, розпорядження власним майном і коштами, отримання освітніх, соціальних, медичних, адміністративних та інших послуг; ознайомлення дитини з практиками суспільного спілкування та подолання склад-

них життєвих ситуацій; сприяння становленню дитини як відповідальної, успішної особистості; формування у дитини навичок здорового способу життя [1]. Повноваження за організацію наставництва в Законі покладено на центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді за місцем проживання дитини. Вважаємо, що це надзвичайно складні обов'язки, адже наставник має достатньо широкі повноваження щодо входження у життя дитини-сироти. Згідно з Законом, наставник має право відвідувати дитину за місцем її проживання, навчання, лікування, оздоровлення, а також за згодою дитини та батьків, інших законних представників дитини, адміністрації закладу для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, іншого закладу для дітей спілкуватися з дитиною поза місцем її проживання, навчання, лікування, оздоровлення, в тому числі запрошувати дитину у свою сім'ю в святкові та неробочі дні, дні канікул, надавати дитині допомогу в отриманні додаткових освітніх, соціальних, реабілітаційних, оздоровчих послуг, брати участь у забезпеченні її одягом, взуттям, приладдям для навчання та розвитку [1]. Це накладає велику відповідальність на особу наставника, а отже, і критерії відбору наставників мають бути суворими. Перш за все зупинимось на визначенні поняття "наставник".

Наставники, як правило, більш освічені та досвідчені, вони не ставлять себе в позицію домінування над дитиною. Від наставника дитина отримує підтримку, терпіння, ентузіазм, натхнення до нових досягнень. Вони дають своїм вихованцям нові ідеї, думки, відкривають перспективи, а найголовніше – прищеплюють соціальні цінності та норми, використовуючи які дитина, яка вийшла з інтернатного закладу, зможе соціалізуватися та влаштувати своє життя.

Влучно визначає поняття "наставник" дослідниця О. Байдарова, на її думку, наставник – це людина з громади, в яку повертається вихованець з інтернату, його завданням є допомогти підліткови опанувати соціально-життєві навички для успішної соціально-психологічної адаптації й інтеграції. Розуміння закономірностей протікання процесів психічного розвитку, вікових та індивідуальних особливостей дитини для наставника є обов'язковою умовою вирішення цього завдання. Наставник допомагає підлітку-випускнику інтернату у вирішенні низки психологічних проблем, таких як формування базисної довіри до світу, формування статево-рольової ідентифікації та прийняття гендерної ролі, засвоєння і прийняття етичних цінностей, формування мотивації до створення сім'ї [3].

Отже, в ідеалі наставник має стати для дитини-сироти досвідченим другом, якому можна довіряти і який прийде на допомогу за різних

обставин. Стосунки між дитиною і дорослим мають стати міцним фундаментом для розвитку дитини. Успішний наставник повинен володіти цілим комплексом особистісних якостей, такими як щирість, доброзичливість у спілкуванні з дитиною, повагою до дитини, емпатійністю, відкритістю, рішучістю та впевненістю, толерантністю, відповідальністю та приязністю.

Серед компетентностей, якими повинен володіти наставник, виокремимо життєву, професійну, соціальну, комунікативну та культурну компетентності. Коротко зупинимося на окресленні змісту кожної з вищезазначених компетентностей. Життєва компетентність відноситься до найвищих показників загального розвитку особистості. Вона передбачає поєднання фізичних та інтелектуальних якостей людини, які необхідні людині для самостійного та ефективного виходу з різних життєвих ситуацій. Це здатність конструктивно взаємодіяти з іншими людьми, ґрунтуючись на знаннях про різні аспекти життя та досвіді. Базовими принципами життєвої компетенції, відповідно до концепції ЮНЕСКО, є: навчання пізнанню, навчання роботі, навчання життю. Самостійність, організованість, керування власною поведінкою та здатність приймати рішення є суттєвими складовими життєвої компетентності. Саме ці якості і знання обумовлюють характер особистості, її соціальну активність. Наставник, який сам володіє цією компетенцією зможе навчити дитину встановлювати контакти і спілкуватися в сім'ї та на роботі, керувати собою, ставити мету, визначати сенс життя, передбачити та вирішувати життєві конфлікти, опанувати механізми саморегуляції.

У загальному теоретичному розумінні професійна компетентність означає необхідні знання та навички для здійснення професійної діяльності. Щодо наставництва, то враховуючи той факт, що наставники повинні сприяти повноцінному розвитку дитини, забезпечити її потреби у фізичному та психологічному здоров'ї, вихованні, освітньому розвитку та підготовці дитини до майбутнього самостійного життя, професійна компетентність наставника перегукується з професійною компетенцією соціального працівника. Отже, проаналізувавши функції соціального працівника, спробуймо окреслити функції наставника, тим самим розкриваючи зміст професійної компетентності наставника. Діагностична функція полягає у вмінні наставника на початку роботи з дитиною, продіагностувати як дитину, так і її біологічну сім'ю. Перш за все визначити життєву історію цієї дитини, її психологічні особливості, зрозуміти в чому полягають її кризи та які їх причини.

Прогностична функція наставників включає вміння прогнозувати процес життєдіяльності дитини і бачити конкретні шляхи її подальшого влаштування. Організаційна функція наставників передбачає організацію процесу виховання та розвитку дитини. Посередницька функція реалізується завдяки діяльності наставників щодо підтримки зв'язків з біологічними родичами дитини, якщо вони не шкодять дитині. Реалізація захисної функції зобов'язує наставників знати та використовувати діючі в державі правові норми для захисту прав та інтересів дітей. Аналіз життя дітей-сиріт свідчить, як правило, про досить негативний досвід їх минулого життя. Часто діти з раннього віку починають палити, вживати алкогольні напої, наркотичні речовини, проявляти схильність до девіантної поведінки. Наставники повинні вміти провести профілактичну реабілітаційну роботу з такою дитиною, а за необхідності залучати фахівців різного профілю. Такі дії наставника свідчать про забезпечення попереджувально-профілактичної функції. У діяльності наставника наявна також функція допомоги та підтримки. Вона полягає у створенні для дитини особистісного благополуччя та умов для розвитку, в допомозі при вирішенні проблем і загальній підтримці. У процесі роботи з дитиною-сиротою обов'язково реалізується медико-гігієнічна функція, що полягає в підтримці здоров'я дитини, забезпеченні гігієнічних норм й опанування елементарними навичками надання невідкладної медичної допомоги. І, нарешті, аналітико-оцінна функція охоплює вміння наставника аналізувати досягнуті результати у процесі виховання та розвитку дитини, виявляти позитивні аспекти, реально оцінювати свої можливості і можливості дитини, бачити необхідність самовдосконалення [4]. Отже, як бачимо, професійну компетентність наставників можна розглядати за аналогією з професійною компетенцією соціальних працівників, оскільки наставники, сприяючи розвитку та вихованню дитини, охоплюють ті ж функції, що і соціальні працівники.

Під соціальною компетентністю наставника розуміється набута здатність гнучко орієнтуватися в мінливих соціальних умовах та ефективно взаємодіяти в соціальному середовищі. Комунікативна компетентність наставника допомагає брати на себе і виконувати різні соціальні ролі, швидко адаптовуватися в різних ситуаціях, вільно володіти вербальними та невербальними засобами спілкування. До проявів комунікативної компетентності належить вміння людини організувати міжособистісний простір у процесі спілкування з людьми. Також сюди входить комплекс мовних засобів, необхідних для усного та

письмового спілкування і здатність встановлювати та підпримувати необхідні контакти з іншими людьми. Ця компетентність дозволить наставнику швидко знайти спільну мову з підопічним і встановити довірчі стосунки.

Ведучи мову про компетенції, які необхідні для наставника, варто зупинитися на культурній компетенції. Адже культура є призмою, через яку людина сприймає світ і бачить саму себе, вона визначає поведінку людини і впливає на прийняття нею певних рішень. Культурна компетенція наставника передбачає знання та прийняття національних і загальнолюдських цінностей, це здатність визнавати та поважати цінності культури, яка відрізняється від власної. Ця компетентність передбачає емпатійність, розуміння іншої поведінки, гнучкість у взаєминах. Між наставником і дитиною можуть виникати певні труднощі в спілкуванні, особливо якщо вони є представниками різних соціокультурних прошарків суспільства. У роботі з дітьми-сиротами необхідно знати особливості культурного середовища, у якому вони виховувалися. Адже, знаючи всі особливості побуту, традицій, вірувань і способу життя конкретної дитини, наставнику буде легше зрозуміти його і, відповідно, побудувати успішні взаємини. Формування культурної компетенції наставника досягається:

1. Визнанням особистісних культурно обґрунтованих стереотипів.

2. Підвищенням рівня знань про різні культури й, особливо, про культуру, до якої належить дитина (наставник повинен також дізнатися про основні упередження про культуру дитини, які існують у суспільстві).

3. Підвищенням взаємодії з представниками різних культур. Наставник зобов'язаний демонструвати розуміння та повагу до особливостей культури дитини, оскільки саме він відповідальний за пошук компромісних рішень у спілкуванні [4].

Беззаперечним залишається той факт, що тільки збалансоване володіння наставником кожною з компетентностей забезпечує якість і тривалість стосунків у парі. Щоб відносини між наставником і підопічним були ефективними та допомогли дитині з інтернатної установи соціалізуватися, наставнику потрібно постійно саморозвиватися та вдосконалювати власні компетенції.

Підсумовуючи вищевикладене, слід наголосити, що основне завдання, яке стоїть сьогодні перед соціальними службами та громадськими організаціями в Україні, це не лише підготувати необхідну кількість кваліфікованих наставників для потребуючих дітей, але й привернути увагу громадськості до проблем реформування інтернатних установ.

Література:

1. Про внесення змін до Закону України “Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування” щодо наставництва [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1504-19>. – Назва з екрана.

2. *Касьянова Д.* Наставництво: плюси і мінуси / Д. Касьянова [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://gazeta.dt.ua/SOCIUM/nastavnictvo-plyusi-i-minusi-.html>. – Назва з екрана.

3. *Байдарова О.* Наставництво як форма соціальної підтримки випускників інтернатних закладів / О. Байдарова // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2012. – № 3. – С. 64–67.

4. Тренінговий курс “Тренінг з підготовки наставників для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування” / укл. : Є. Смаль, І. Сацюк, Ю. Удовенко та ін. – К.: Проект Наставництва “Одна Надія”, 2014. – 102 с.